

Отже, автором малюнків, вміщених у історичних працях О. Рігельмана, була одна особа – невідомий представник духовного стану, мешканець одного із сіл, розташованого поруч із с. Андріївка Чернігівського р-ну Чернігівської області. Він був висланий за певні провини до фортеці Св. Дмитра Ростовського. Джерельна цінність цих матеріалів значна, оскільки вони написані з натури очевидцем подій 1770-х рр.

Volodymyr Poltorak

The unknown author of illustrative materials contained in Rigelman's "The annalistic narration about Little Russia..." and "The History of Don Cossacks"

Connections between Ukrainian and Don Cossacks in sphere of iconography and portrait painting in second half of XVIII centuries are analyzed. The attempt to determine the author of illustrations from the first editions of historical works of A. Rigelman is made. The art and the source value of illustrations is considered.

УДК: 94 (477.5/6)»17»

Ігор Лиман

КАДРОВА ПОЛІТИКА СТОСОВНО ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ АРХІЄРЕЙ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – СЕРЕДИНИ XIX ст.

Стаття присвячена вивченю політики центральної російської влади стосовно призначення, переміщення та звільнення керівників спархій Південної України. Розглядаються основні тенденції цієї політики, ступінь участі у вирішенні кадрових питань імператорів, Синоду, представників місцевої світської влади, місцевого духовенства. Установлюється коло факторів, що впливали на визначення кандидатур спархіальних архієреїв.

Хоча в останній чверті XVIII – середини XIX ст. і простежується тенденція обмеження влади архієреїв на користь центральних державних структур, станом на 1861 р. епархіальна верхівка продовжувала зберігати певну автономію у прийняті рішення, певну свободу дій і в межах, установлених зазначеними вище документами, і в деяких випадках навіть поза ними. Від персон, які знаходилися на чолі епархіальної ієрархії, значною мірою залежав рівень успішності впровадження на місцях рішень центральних органів влади. Зрозуміло, що для того, аби мати в особах епархіальних архієреїв провідників потрібної лінії, імперській владі треба було виробити механізм впливу на них. Важливою складовою цього механізму стала система призначення та зміщення архієреїв з посад.

Тож вивчення кадрової політики щодо керівників південноукраїнських спархій є завданням, без вирішення якого неможливо адекватно і всебічно висвітлити історію православної церкви в регіоні.

Персони архієреїв, які обіймали кафедри краю, не обійтися увагою дослідників. Історіографія, в якій згадуються ці особи, є ненабагато меншою, ніж в пілому історіографія історії православної церкви на півдні України в останній чверті XVIII – середини XIX ст. Маємо праці М.Мурзакевича, М.Неводчикова,

М.Борисова, присвячені окремим архієпископам. Втім, простеженню тенденцій в кадровій політиці щодо них належної уваги не приділено.

Важливість інституту архієреїв причиною того, що головною дієвою особою в справі призначення цих осіб був навіть не Синод, а імператор. Основа цьому була закладена під реформами Петра I, внаслідок яких була скасована система виборів митрополітів і започатковано призначення та зміщення останніх імператором за поданням Синоду. Це суперечило церковній традиції, тому не випадковим було намагання українського духовенства поновити старовинний порядок. Таке прагнення знайшло відображення, зокрема, у наказах до Комісії для складання нового Уложення, в яких пропонувалось відновити вільне обрання митрополітів і звільнити їх з-під юрисдикції Синоду. Утім, діяльність Комісії успіху не мала. Практика призначення спархіального керівництва була збережена, і архієреї призначалися та переводились до інших спархій указами Її Імператорської Величності Святішому Синоду.

Маючи можливість на власний розсуд проводити кадрову політику, Катерина II поступово відсунула на задній план українських архієреїв, які не підтримували курс на поширення втручання світської влади в церковні справи. Ключові посади зайняли росіяни, які більш толерантно ставились до нововведень імператриці. Такі нові керівники спархій влучно були охарактеризовані рязанським губернатором, який, скажачись Потьомкіну на вимоги архієрея заборонити в святкові дні громадські розваги, просив: “Дайте нам, якщо можна, якого небудь світського архієрея”⁶⁷.

Не дивно, що власнитовуючи в 1775 р. нову спархію на південноукраїнських землях, Катерина II не призначила сюди архієрея-українця. Разом з тим, імператриця знайшла альтернативу і архієрею-росіянину. 28 вересня 1775 р. грецькому ієромонаху Євгену (Булгарісу) було повідомлено, що іменним указом імператриця звеліла, а Синод благословив його бути архієпископом Слов'янським і Херсонським⁶⁸. Чому вибір був зупинений на особі, яка не тільки не була в регіоні (що для тогочасної практики ротації кадрів вже стало нормою), але навіть не володіла російською мовою, до того ж, не мала досвіду керівництва спархіями? Булгаріс задовільняв імператрицю з кількох міркувань. По-перше, він був особисто відданий Катерині II, і вона могла не сумніватись, що жодне прийняте ним рішення не буде йти у розріз з її намірами. Адже ще перебуваючи в Німеччині Євген переклав за дорученням імператриці її “Наказ Комісії для складення проекту нового Уложення”, присвятивши цей переклад Катерині, після чого заявив про своє бажання стати її підданим. Переїхавши з Лейпцигу до Петербургу, Євген був обласканий милостями імператриці⁶⁹.

По-друге, натхнена ідеєю переселення до “новоприєднаного” регіону іноземців, і, зокрема, православних з території, які знаходилися під владою мусульманської Османської Порти, Катерина II мала підстави сподіватись, що очолення спархії греком стане важливим стимулом для переселення сюди його

⁶⁷Знаменский И. Положение духовенства в царствование Екатерины II и Павла I. — М.: тип. М.Н. Лаврова и К°, 1880. — С. 44.

⁶⁸Російський державний історичний архів (далі-РДІА). — Ф. 796. — Оп. 56. — Спр. 436. — Арк. 3.

⁶⁹Неводников Н. Евгений Булгарис, Архиепископ Славенский и Херсонский //Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. — 1875. — № 11. — С. 365 – 367.

одновірців — греків, які могли бачити в Євгені гаранта захисту своїх інтересів у новій батьківщині. Згадаймо тут і роль, яку займав південноукраїнський регіон у реалізації планів російської влади, пов’язаних із “грецьким проектом”.

Додамо й той фактор, що ліквідація на півдні України Вольностей Війська Запорозького, включення нових територій до загальноросійських структур і в той же час територіальне зменшення меж юрисдикції старих українських спархій відбувалось під гаслами цивілізаторської, культурницької місії держави в “лікуму степу”. І з цієї точки зору Євген був саме тією людиною, яка була потрібна. Адже він дійсно був відомим далеко за межами Росії вченим, автором десятків робіт, і ніхто не міг би звинуватити імператрицю в тому, що її ставленник не відповідає задекларованій місії.

Що ж стосується відсутності досвіду, незнання мови, то вони не були в очах імператриці нездоланими перешкодами. Більше того. Можна припустити, що активна розбудова церковного устрою регіону одразу після проголошення створення тут нової спархії і не входила в плани Катерини. В умовах ламки структури, яка склалась на Півдні за часів Нової Січі, і поширення тут загальноімперського устрою збереження певний час існуючої церковної організації могло стати заспокійливим фактором для незадоволеного місцевого населення, вchorашніх запорозьких козаків, створити ілюзію збереження певних традицій. У такому контексті стас зрозумілим, чому Євген (Булгаріс) прибув до підпорядкованої йому спархії лише 23 жовтня 1776 р., тобто більш ніж через рік після її створення⁷⁰. Перебуваючи на посаді, він намагався виправдати довіру імператриці, але досвідченім адміністратором Євген так і не став. Напевно, найбільше душевне задоволення доставляв йому саме той аспект архієрейських обов’язків, який був більше за все до його природних схильностей — просвітницька діяльність. Не дарма однією з найважливіших дій першого Слов’янського та Херсонського архієрея стало влаштування училища. Разом з тим, пік адміністративної активності Євгена став застоєм у науковій діяльності, і час перебування на півдні України не позначився для нього створенням скільки небудь визначної праці.

Реально пробувши в спархії менше трьох років, Євгеній попросив у імператриці звільнення, посилаючись на слабкість здоров’я та глибоку старість⁷¹. Іменним указом від 5 травня 1779 р. це прохання було задоволене. Напевно, зазначені в проханні про відставку обставини були для Євгена лише приводом для того, щоб позбутись тягаря адміністративної посади, до якої він так і не зміг звикнути. Ні “слабкість здоров’я”, ні “глибока старість” не завадили йому прожити ще більше чверті століття і написати цілу низку наукових праць⁷².

Шукати гідної зміни Євгену довго не довелося. Вже сам перший південноукраїнський архієрей при звільненні запропонував кандидатуру, яка мала ряд тих самих позитивних якостей, які дали свого часу самому Євгену можливість бути призначеним Катериною на цю посаду. Мова йде про грека Никифора (Феотокі), який за Євгена був присутнім консисторії та ректором влаштованого в

⁷⁰РДІА. – Ф. 796. – Оп. 56. – Спр. 436. – Арк. 250.

⁷¹Там само. – Оп. 60. – Спр. 188.– Арк. 2.

⁷²ВР РНБ. – Ф. 588. – Спр. 329. – Арк. 1–4; Неводчинов Н. Євгений Булгарис... // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1875. – № 13. – С. 425 – 442.

Полтаві духовного училища. Пропонуючи цю особу на затвердження імператриці, Синод писав у своїй доповіді: “Оскільки ця єпархія населена немалим числом інноплеменників, які не знають російської мови, але сповідують православну грецьку віру, через що і архієпископ Євген у те звання з греків був призначений, для того Синод і тепер за корисне знаходить, щоб у ній архієрею, крім інших відповідних тому званню чеснот, бути такому, який володіє іноземними, і особливо грецькою, мовами”⁷³. Заслуговує на увагу те, що крім Никифора, Синод запропонував на розгляд імператриці і кандидатуру архімандрита Київського Братського училищного монастиря Касіана, який був ректором Київської академії і відповідав зазначенним вище критеріям. Але Катерина II затвердила саме Феотокі. Проти Касіана ж зіграли, принаїмні, дві обставини: те, що в синодській доповіді стосовно нього було зазначено “природою з малоросіян”⁷⁴, і відсутність підтримки Г. Потьомкіна, яку мала кандидатура Никифора.

Додамо, що Феотокі мав деякі переваги і перед своїм попередником: за час перебування на посаді присутнього Слов'янської та Херсонської духовної консисторій Никифор набув певний адміністративний досвід, до того ж, він не потребував, як Євген, постійних послуг перекладача, намагаючись сам розглянути російською (щоправда, писати російською він справно так і не навчився).

Феотокі керував єпархією більше семи років, після чого був переведений на місце архієпископа Астраханського.

Отже, 1775 – 1786 рр. були так би мовити “грецьким періодом” у історії південноукраїнської єпархії. Крім Євгена та Никифора слід згадати і грека Ігнатія, під керівництвом якого до меж Російської імперії переселились у цей час кримські греки і який отримав сан митрополита Готфійського та Кафійського⁷⁵. Стосовно призначення цієї особи російській уряд просто не мав алтернативи — Ігнатій був тією рушійною силою, без якої переселення навряд чи відбулося б взагалі. А в такому переселенні російська влада була ой-як зацікавлена через цілий ряд міркувань, у тому числі і з огляду на плани виведення Криму з-під юрисдикції Константинопольського патріарха і підготовки ґрунту для поширення тут влади російської православної церкви шляхом ліквідації Готфійської єпархії на півострові ще до його приєдання до Росії⁷⁶.

Митрополит Ігнатій помер у 1786 р., після чого підпорядковані йому гречські церкви були передані під управління іншого грека — того ж архієпископа Слов'янського та Херсонського Никифора. Але, як зазначалось, у тому ж році і сам Никифор залишив свою паству.

Будучи призначеним до Слов'янської та Херсонської єпархії за підтримки Г. Потьомкіна, Никифор був переміщений звідси теж значною мірою через цього можновладця, влада якого в регіоні була на той час непохитною. Як повідомляв О. Стурдза, колись перебувавши у фаворі Феотокі впав у немилість Потьомкіна, відмовившись благословити бенкет, влаштований Григорієм Олександровичем у

⁷³РДІА. – Ф. 796. – Оп. 60. – Спр. 188. – Арк. 2 зв.

⁷⁴Там само.

⁷⁵Там само. – Спр. 98. – Арк. 5; ПСЗ РИ. Собр. I. – Т.ХХ. – С. 824 – 825.

⁷⁶Катунин Ю.А. Из истории христианства в Крыму: Таврическая епархия (вторая половина XIX – начало XX века). – Симферополь: Таврия, 1995. – С. 12.

пісний день⁷⁷. Архієрей втратив свій своєрідний імунітет, і особам, незадоволеним політикою Никифора, було вже неважко вижити його з епархії.

Призначення на місце Феотокі наступного архієрея Амвросія (Серебренікова) також було обумовлено переважно комплексом суб'єктивних факторів.

Між іншим, Амвросій до переведення на південь України займав пост єпископа Олонецького, вікарія Новгородської епархії. Отже, переведення було підвищенням для 48-річного Серебренікова, і в Катерині II були підстави сподіватись, що він докладе зусиль, прагнучи виправдати довіру. Імператриця не помилілась. Напевно, знаючи про причини сумної долі свого попередника, Амвросій робив усе, щоб заручитись підтримкою Потьомкіна. І йому це вдалося. Ієрей освячував своїм авторитетом дії правителя краю, а останній у відповідь осипав його своїм милостями. Вдалося Амвросію власті в очі і самій імператриці, яка в 1787 р. здійснювала славнозвісну поїздку цим краєм. У присутності Катерини II Амвросій відслужжив літургію в храмах кількох міст, взяв участь у закладці імператрицею Катеринославського Преображенського собору. Не викликає подиву, що 8 червня 1787 р. єпископом був нагороджений дорогоцінним хрестом за “особливі, видатні труди по управлінню епархією”⁷⁸. А в 1790 р. за такі ж труди він був викликаний для участі у роботі Синоду. У цьому контексті можна прийняти оцінку періоду перебування Серебренікова на півдні України, дану в ювілейній статті “Катеринославських епархиальних відомостей” з нагоди 100-річчя епархії: “Час преосвященного Амвросія був часом самого високого положення Катеринославської епархії і Катеринославських архієреїв: Амвросій користувався надзвичайною любов’ю до нього Потьомкіна і особливо прихильністю самої імператриці. Зі смертю Амвросія Катеринославська епархія стала, ймовірно, сходити зі свого високого положення, на яке поставили її незвичайні обставини і незвичайні люди”⁷⁹.

Причиною самої смерті Амвросія стала втрата підтримки патрона – Г. Потьомкіна. Втрата через смерть останнього. Як і у випадку з попередником Амвросія, втрата підтримки князя дала змогу недоброзичникам архієрея діяти сміливо. Одразу після смерті Потьомкіна було розпочате слідство по обвинуваченню Серебренікова в розтраті церковних речей і грошей. Це підрвало здоров’я Амвросія. І хоча синодським указом від 27 серпня 1792 р. єпископом був визнаний невинуватим, справа з обвинуваченням виявилась роковою для Амвросія — 13 вересня того ж року він помер⁸⁰.

Наступником Амвросія став Гавриїл (Бонулець-Бодоні). Особа енергійна, амбіційна і авантюрна, Гавриїл завоював неабияку довіру з боку імператорської влади саме за відстоювання її інтересів. Фактично, історія життя цього архієрея — ланцюг бурхливих подій, пов’язаних із намаганнями задоволити свої амбіції і

⁷⁷Скалозуб Ю.Г. Історія Катеринославської епархії. 1775 – 1917 роки. — Дніпропетровськ: Січ, 2001. – С. 23 – 24.

⁷⁸Міляновський Ф. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии. – Одесса: тип. Е.І. Фесенко, 1902. – С. XXI – XXIV.

⁷⁹Столетие Екатеринославской епархии // Екатеринославские епархиальные ведомости. Отдел неофициальный. – 1876. – № 14. – С. 219.

⁸⁰Міляновський Ф. Памятная книжка.. – С. XXVII.

використанням цієї фігури російською владою для реалізації тих чи інших планів, зокрема, щодо посилення впливу імперії на сусідню Молдавію.

Румун за походженням, Гавріїл ще в 1782 р. за запрошенням свого давнього друга архієпископа Никифора (Феотокі) переїхав із Ясс до Полтави, де невдовзі став ректором семінарії. Втім, вже у 1784 р. він подав прохання про відставку і повернувся до Ясс, намагаючись зайняти місце Романського єпископа, яке було проміжним пунктом на шляху до отримання сану Молдоволоського митрополита. Потерпівши невдачу і не знайшовши себе на запропонованій йому відносно невисокій посаді, у 1787 р. Гавріїл знов прибув до Полтави.

Це повернення не розглядалось Бонулеcку як остаточне: воно давало можливість перечекати і знов висунути свою кандидатуру на бажану посаду. У Полтаві навколо Гавріїла створився ореол особи, яка не отримала Романської кафедри лише через перебування певний час в межах Російської імперії. Як наслідок, архієпископ Амвросій, якому був представлений Бодоні, у своїй доповіді Синоду рекомендував його як відданого Росії іноземця. Не дивно, що після цього Гавріїл був включений до числа російських архімандритів і відновлений на посаді ректора семінарії.

Принаймні з цього часу центральна російська влада стала використовувати Гавріїла для реалізації своїх зовнішньополітичних планів. Коли в окупованій російськими військами Молдавії помер митрополит, Гавріїл був обраний на його місце. Ale уряд Росії не дав посвятити його в єпископи, а замість цього доручив керувати Молдавською митрополією архієпископу Амвросію (Серебреннікову), який, як ми вже зазначали, на той час знаходився в фаворі і в Катерини II, і в Потьомкіна. Сам же Гавріїл у 1789 р. був призначений першим членом Ясської духовної консисторії, а через 2 роки отримав сан єпископа Бендерського і Аккерманського. Коли ж ситуація навколо місцевої влади Амвросія загострилась через відмову Константинопольського патріарха затвердити цю особу на посаді Молдавського митрополита, Росія поставила таки на це місце Бонулеcку-Бодоні. Ale оскільки за Ясським миром російська війська залишили Молдавію, Гавріїл опинився без їхньої підтримки, і патріарх відсторонив з посади російського ставленника. Гавріїл був заарештований. Ale невдовзі за вимогою Катерини II його звільнili.

Бодоні був осипаний монаршими щедротами, і дуже скоро зайняв місце померлого архієпископа Амвросія. Це було і компенсацією за відстоювання інтересів Російської імперії, і одночасно мало на меті використати енергію Гавріїла для розбудови регіону, який тоді ще знаходився в фаворі, в тому ж дусі відданості світській владі, в якому діяв і покійний Амвросій. Після смерті Катерини II, на думку Павла I, Південна Україна вже не потребувала такої уваги, як раніше. Бодоні був переведений до більш престижної Київської єпархії. Пізніше, у 1808 р., його знову повернули до великої політики — після окупації російськими військами Бессарабії, Молдавії і Волоцічини Гавріїлу доручили затверджувати тут принципи російської церкви⁸¹.

⁸¹295 (торжественное) заседание Императорского Одесского общества истории и древностей 2-го апреля 1896 года // ЗООИД. – Т.XIX. – С. 68 –94.

Наступником Бодоні в 1799 р. став москвич Афанасій (Іванов), переведений на південь з Воронізької єпархії⁸². На цей час практика ротації єпархіальних архієреїв в Російській імперії вже використовувалось досить широко. Раніше її застосовували більше для покарання осіб, дії яких чимось не задовольняли центральну владу, або, навпаки, як визнання певних заслуг і з метою придліти більше уваги церковному розвитку того чи іншого регіону. Тепер, з кінця XVIII ст., ротація деякою мірою стає самоціллю, або, вірніше, системою, для якої досягнення чи прорахунки архієреїв є більше лише приводом. Ця система, між іншим, мала на меті упередження розвитку окремих єпархій шляхом, відмінним від загальноросійського: переведення до регіону чужинців було надійним засобом уніфікаційної та централізаторської політики, оскільки значно обмежувало можливості збереження традицій притаманних тій чи іншій єпархії. У той же час на призначення певної особи значною мірою впливало ставлення центральної влади до єпархії.

Ці тенденції позначились і на долі південноукраїнської єпархії після переміщення з регіону Бонулеску-Бодоні. Ні Афанасій (Іванов), ні його наступник Платон (Любарський), переведений сюди з Астраханської єпархії, не були такими яскравими особистостями, як їхні попередники. Давало взнаки все те ж зниження уваги до регіону в порівнянні з катерининськими часами. Для обох архієреїв південноукраїнська єпархія стала останнім місцем, яке вони очолювали: і Афанасій, і Платон померли саме на цій посаді. Це не означає, що довго перебували на ній. Кожен з них керував тут близько шести років. І перший, і другий опинились тут вже на схилі своєї кар'єри. Але навіть при цьому система ротації їх не залишала: день смерті Афанасія співпав з датою підписання імператором указу про взаємне переміщення архієпископів Катеринославського і Астраханського⁸³. Зрозуміло, що Олександр I не знав про те, що до Астрахані з Катеринослава переводити було вже нікого.

На схилі свого життєвого шляху був переведений до Катеринославської, Херсонської і Таврійської єпархії Іов (Потьомкін). На відміну від багатьох інших осіб на посаді місцевого єпархіального архієрея, Іов у минулому вже працював на півдні України: наприкінці 1792 р. імператрицею було підписано призначення його єпископом Феодосійським і Маріупольським, вікарієм Катеринославської єпархії⁸⁴. У 1796 р. він був переміщений з регіону, і до підписання іменного указу від 7 лютого 1812 р. про переведення на місце Катеринославського архієрея⁸⁵ перебував у Мінській єпархії.

Як і для двох його попередників, Катеринославська єпархія стала останньою в кар'єрі Іова – у 1823 р. 72-річний архієпископ Катеринославський помер.

Останньою керівною посадою була південноукраїнська кафедра і для двох наступних архієреїв. Лише 4 роки перебував на ній Феофіл (Гатарський), призначений іменним указом від 19 травня 1823 р.⁸⁶ Автор Пам'ятної книжки для

⁸²НКМ. - КП – 25092 / Арх. – 8302.

⁸³Державний архів Херсонської області (далі –ДАХО). – Ф. 207. – Оп. 1. – Спр. 618. – Арк. 1.

⁸⁴Гавриїл (Розанов). Продовження очерка історії о Новороссийському краї.Період с 1787 по 1837-й год. – Тверь: в тип. Губернського Правління, 1857. – С. 53.

⁸⁵Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 193. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 118.

⁸⁶ДАХО. – Ф. 137. – Оп. 6.– Спр. 5. – Арк. 297 – 297 зв.

духовенства Херсонської єпархії священик Ф. Міляновський писав, що причиною відставки Феофіла стало “посилення ревматизму”⁸⁷. І в іменному указі від 15 жовтня 1827 р. зазначалося, що Феофіл подав прохання про звільнення за станом здоров'я і через старість⁸⁸.

Втім, хвороба була лише приводом. Реальною ж причиною стала ціла низка обвинувачень Катеринославського архієрея. Микола I отримав від Бенкендорфа записку, в якій зазначалося: “Архієпископ Феофіл має нещасну звичку вживати значну кількість міцних напоїв, навіть до непристойності. Кажуть, що він причетний до хабарництва. Для збору використовує келійника, який за поданням його отримав чин і несправедливо представлений до ордена, нібито за спасіння потопаючих, яких витягли з води сторонні люди”. Записка була передана обер-прокурору Синоду Мещерському, і після відповідної перевірки (щоправда, перевірки неформальної, не в порядку офіційного слідства) той запропонував імператору: “Раніше в подібних випадках, які стосувались архієреїв, зазвичай з височайшого дозволу повідомлялось через митрополита..., щоб просили звільнення з єпархії, для заспокоєння в одному з монастирів, у якому побажано”. Микола I саме так і зробив⁸⁹. Феофіл відбув до Куряжського монастиря, де і помер через 3 роки. Показово, що в діях по відношенню до єпархіального архієрея імператор не став використовувати поліцейський механізм впливу (якщо не брати до уваги, що про вчинки Феофіла Микола I дізнався завдяки саме цьому механізму). Процес проти архієпископа міг підірвати віру пафіян, а це йшло б у разріз з міколаївською політикою.

Не залишив помітного сліду в історії Катеринославської, Херсонської й Таврійської єпархії Онісіфор (Боровик), який іменним указом від 4 листопада 1827 р. був переведений сюди з посади єпископа Вологодського⁹⁰. Він помер через кілька місяців після цього указу.

Навіть при тому, що південноукраїнська єпархія не входила до числа тих, розвиток яких центральна влада вважала своїм пріоритетом, ні імператор, ні Синод не могли допустити, щоб через таку занадто вже напружену ситуацію із єпархіальним керівництвом регіон занепадав у релігійному відношенні. Була потрібна більш енергійна і молода людина, яка б зайніяла Катеринославську кафедру. Такою людиною був єпископ Гавриїл (Розанов), відносно якого і було підписано відповідний іменний указ від 22 травня 1828 р.⁹¹ На час призначення йому було 47 років. Майже 7 з них Гавриїл займав посаду єпископа Орловського і Севського, на якій зміг добре себе зарекомендувати. Напевно, що в Петербурзі врахували це, сподіваючись, що і на півдні України Гавриїл проявить себе не гірше. Загалом це сподівання виправдалось. Ознайомлення з тим, що було

⁸⁷ Миляновский Ф. Памятная книжка... – С. XLІ.

⁸⁸ ДАХО. – Ф. 137. – Оп. 6. – Спр. 5. – Арк. 345 – 346 зв.

⁸⁹ Материалы для истории православной церкви в царствование императора Николая I/Под ред. Н.Ф. Дубровина. – С.Пб.: тип. товарищества “Общественная Польза”, 1902. –Ч. II. – С. 381– 383.

⁹⁰ ДАХО. – Ф. 137. – Оп. 6. – Спр. 5. – Арк. 378 – 379.

⁹¹ Там само. – Арк. 391– 392.

зроблено Розановим у Орловській і Катеринославській єпархіях⁹², дозволяє дійти висновку, що багато в чому архієрей діяв за однією схемою. І ця схема спрацьовувала. Цілком логічно, що коли було прийнято рішення про створення окремої Херсонської й Таврійської єпархії, досвід Гавриїла був знов використаний. І тут дії преосвященного багато в чому повторили ті, що були вжиті ним ще під час переведення архієрейської кафедри з повітового Севська до Орла.

Труди Гавриїла протягом 1837 – 1848 рр. з облаштування нової єпархії знайшли оцінку в тому, що він був переведений до вищої за єпархією Тверської кафедри. Втім, здається, таке підвищення не дуже тішило Гавриїла. У листі до свого наступника на кафедрі він писав: “Гірко сплачу я, залишаючи тутешній край, проживши в ньому двадцять років... Передбачаю свою долю: останнє займало мое поле діяльності”⁹³. І все ж навіть із цих слів можна побачити, що перебування на півдні України Гавриїл розглядав як дуже важливий, але все ж таки лише етап своєї кар’єри. Він був що називається солдатом імператора і церкви, який завжди мав бути готовим відправитись на новий фронт. І у такого “солдата” були вже випрацювані не лише схема дій стосовно кожної нової настуї, а і ритуал залишення настуї старої. Церемонія залишення Гавриїлом Одеси в 1848 р., його промова з цього приводу дуже нагадували навіть у деталях ті, що мали місце при залишенні ним Катеринослава в 1837 р.

У результаті чергової ротації кадрів Херсонська і Таврійська єпархія отримала керівника, який не тільки не поступався, але в багатьох аспектах і перевищував свого попередника. До Одеси прибув Інокентій (Борисов), колишній ректор Київської духовної академії, архієпископ Харківський і Ахтирський. Важливо, що на момент призначення Інокентій був присутнім Синоду⁹⁴. До речі, саме це і використав Інокентій для того, щоб було задоволене його клопотання про переведення з Харкова до Одеси. Енергійна, непересічна особистість, Інокентій став визнаним авторитетом і для світських можновладців, і для представників церковної єпархії⁹⁵. Це допомагало архієпископу Херсонському і Таврійському досить впевнено почуватись на кафедрі і проводити проекти, які за іншого керівника залишилися би нездійсненими. Така активна людина була потрібна в регіоні в умовах реалізації миколаївської політики розширення єпархіальної мережі в Російській імперії шляхом створення нових архієрейських кафедр (політики, яка була продовжена і Олександром II). До того ж, Південна Україна на певний час повернулась до кола пріоритетних у багатьох аспектах регіонів внаслідок подій, пов’язаних з Кримською війною. З огляду на ці обставини було недоцільно переміщувати Інокентія, він керував

⁹²Серафимов С. Воспоминание о преосвященном Гаврииле, первом (в Одессе) Архиепископе Херсонском и Таврическом, а потом Тверским и Кашинским. — Одесса: в тип. Л. Нігчє, 1859. — С. 11 – 26.

⁹³Борисов Н. Материалы для биографии Иннокентия Борисова, архиепископа Херсонского и Таврического. Вып. I. — С.Пб.: тип. Ф. Елеонского и К°, 1884. — С. 12.

⁹⁴ДАХО. — Ф. 137. — Оп. 13. — Спр. 4. — Арк. 106 – 107 зв.

⁹⁵РВ ИРЛ РАН. — Ф. 288. — Оп. 1. — Спр. 182; Ф. 265.—Оп. 2.—Спр. 3962; Ф. 265.—Оп. 1.—Спр. 22. — Арк. 168 – 174; АСПБ РАН. — Ф. 36.— Оп. 2. — Спр. 55; ВР РНБ. — Ф. 313; Иннокентий, Архиепископ Херсонский и Таврический.1800–1857 //Русская Старина.–1879.–Т.XXV.–С. 189 – 195; Т.XXVI. — С. 137 – 150; Барсов Н. Архиепископ Иннокентий Борисов, по новым материалам для биографии (читано в собрании Славянского благотворительного общества 17 ноября 1883 г.) — С.Пб.: тип. Ф. Елеонского и К°, 1884. — С. 29 – 38.

Херсонською й Таврійською єпархією до самої смерті в 1857 р.

Пішовши з життя, Інокентій не завершив цілий ряд розпочатих проектів, реалізація яких була в інтересах як центральної влади, так і регіону.

На місце Інокентія потребувалась людина, яка б могла продовжити розпочате. Такою людиною став Димитрій (Муретов), переведений іменним указом від 11 червня 1857 р. на вакансію в Херсонську і Таврійську єпархію з Тули⁹⁶. Між іншим, Димитрій був давнім знайомим Інокентія, його наступником на посаді ректора Київської академії, особою, яка з іцирою віданістю ставилась до свого старшого колеги⁹⁷. Тому Муретов багато в чому діяв у руслі політики останнього по управлінню єпархією, не ставши, на відміну від багатьох своїх попередників, різко ламати те, що була розпочато до нього. Як і у випадку з Інокентієм, реалізації багатьох планів Димитрія сприяло те, що він був відомим у Петербурзі; як і його попередник, цей архієпископ певний час був присутнім Синоду.

Що стосується Катеринославської кафедри, то після відокремлення єпархії Херсонської й Таврійської Петербург не поставив на неї особу, яка могла б зрівнятись із своїм попередником, Гаврилом (Розановим). У кадровій політиці тут явно простежувалось, що розбудова Херсонської й Таврійської єпархії було пріоритетніпо. Інакше до Катеринослава не був би переведений 60-ти річний, слабкий здоров'ям Анастасій (Ключар'єв), удалося не близькуй кар'єрі якого місце єпископа Катеринославського й Таганрозького стало останнім. Переведений сюди з посади єпископа Староруського, вікарія Новгородської єпархії, Анастасій вже менше ніж через рік подав Синоду прохання про відставку, яке і було задоволене. Щоб не допустити запущення єпархіальних справ, Петербург призначив наступним архієреєм більш молодого Інокентія (Олександрова), перевівши його з місця єпископа Слобідсько-Українського. Він протримався в Катеринославі до 1853 р., хоча і не заслужив великого авторитета з боку Синоду, про що свідчить, зокрема, той факт, що свого часу навіть розглядалось питання про можливе звільнення його на покій за обставин, подібних до обставин залишення єпархії Феофілом (Татарським)⁹⁸.

Коли Інокентій (Олександров) звільнився таки за станом здоров'я, на його місце був переведений з Костроми Леонід (Зарецький), який теж не мав такого потенціалу та авторитету, як його колеги з сусідньої південноукраїнської єпархії. До самого звільнення на покій у 1864 р. Леонід так і залишився в сані єпископа Катеринославського.

Стосовно кадрової політики по відношенню до керівництва відокремленої в 1859 р. від Херсонської Таврійської єпархії, то вона відзеркалювала більшу увагу центральної влади до цієї частини регіону порівнянно з увагою до розвитку єпархії Катеринославської. Хоча і тут далеко не все було гладко. Призначений на початку січня 1860 р. на посаду Таврійського єпархіального архієрея В'ятський архієпископ Єлпідіфор (Бенедиктов) до Сімферополя так і не доїхав: затримавшись на кілька місяців у Петербурзі до завершення терміну його присутності в Синоді, Єлпідіфор помер. Лише через 3 місяці після цього, наприкінці серпня 1860 р. на вакантне

⁹⁶ДАХО. – Ф. 137. – Оп. 13. – Спр. 8. – Арк. 18 зв.

⁹⁷Письма Димитрія, архієпископа Херсонського и Одесского, к Иннокентию, архієпископу Херсонскому и Тавріческому // Труды Киевской Духовной Академии. – 1884. – № 8. – Т. 2. – С. 593 – 600.

⁹⁸Материалы для истории православной церкви в царствование императора Николая I. – Ч. II. – С. 365.

місце був призначений Олексій (Ржаніцін). З 1857 р. він займав Тульську кафедру. Отже, Олексій тепер вдруге отримав під своє управління парафії, які до нього знаходились під юрисдикцією Димитрія (Муретова). В Таврії Олексій продовжив розпочате Димитрієм, який підготував ґрунт для облаштування самостійної кафедри на півострові⁹⁹.

Отже, впродовж 1775 – 1861 рр. на призначення і переміщення осіб, яким доручалось керівництво південноукраїнськими спархіями, впливав комплекс факторів, до якого, зокрема, включалися думка імператора і членів Синоду про того чи іншого потенційного кандидата, місце, яке займав регіон чи його частина у планах можновладців, особливості церковної політики в той чи інший момент тощо. Місце в цьому комплексі думки самого південноукраїнського духовенства було набагато скромнішим. Якщо підлеглі архієрея могли хоч якось вплинути на прийняті в Петербурзі рішення про переміщення від них небажаного архієрея, то в питанні призначення на їхню думку зважали ще менш. Бажання ж самих архієреїв враховувались вибірково: центральна влада, як правило, не заперечувала проти звільнення таких осіб на покій за власним бажанням; разом з тим, значно меншим був шанс задоволення прохання про переміщення на інше архієрейське місце.

Наприкінці зазначимо, що перспектива використання інформації, наведеної в даній розвідці, полягає у створенні комплексної праці з історії православної церкви на півдні України в останній четверті XVIII – середині XIX ст.

Igor Lyman
Selection of cadres of South-Ukrainian bishops in the last quarter of XVIII – the first half of XIX century

The article is dedicated to the policy of S.Petersburg towards complectation of the board of South-Ukrainian bishops. The main tendencies in the policy, dependence of monastic hierarchy upon imperators, Holy Synod and secular government offices are studied.

УДК 94 (477.74) "17-18"

Тарас Гончарук

ПРО РОЛЬ НАЩАДКІВ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В ІСТОРІЇ ОДЕСИ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті висвітлюється роль нащадків козацької старшини Лівобережної України в історії Одеси кінця XVIII – першої половини XIX ст. Згадуються ті нащадки, які обіймали високі посади у місцевих органах влади, належали до економічної та культурної еліти міста та суттєво сприяли розвиткові Одеси.

Останнім часом з'явилася чимало публікацій присвячених ролі українського козацтва в історії Одеси кінця XVIII – початку XIX ст. В них здебільшого розглядається участь запорожців та їх нащадків чорноморців у визволенні краю від турків та їх нелегка праця на розбудові міста й порту. Нажаль із цих досить

---

⁹⁹ Викторовский П. Симферопольское духовное училище. Исторические материалы // Таврические епархиальные ведомости. – 1901. – № 3. – С. 145 – 147; № 4. – С. 205 – 214.